

مطالعه مهاجرت سالمندان: مسائل و چالش‌ها

علیرضا ساجدی^۱، معصومه مؤمن طایفه^۲ و منیژه امیرخسروی^۳

چکیده

با وجود اینکه احتمالاً در آینده‌ای نزدیک سالمندان، در میان گروه‌های سنی جمعیت سریع‌ترین نرخ رشد را تجربه خواهند کرد، ولی مطالعه تحرکات جمعیتی آنان به‌صورت ویژه کمتر مورد توجه است. از جمله مطالعات اندکی در مورد الگوهای مهاجرت این گروه سنی انجام شده است. مهاجرت سالمندان از چند بعد اساسی با الگوی مهاجرت سایر گروه‌های سنی متفاوت است، اما روش‌های جمع‌آوری داده‌ها و روش‌های تحلیل و نیز مفاهیم پایه به‌کار رفته در سرشماری‌ها، در مورد این گروه سنی، عموماً مشابه سایر گروه‌ها بوده است و لذا چندان در مطالعه مهاجرت سالمندان قابل بهره‌برداری نیست. در این مقاله به برخی از مسائل و مشکلات استفاده از داده‌های سرشماری در بررسی حرکات مکانی جمعیت سالمندان، به‌ویژه در تحلیل خصوصیات مهاجرین و دلایل مهاجرت پرداخته شده است. همچنین در پایان، ضمن ارائه پیشنهادات و توصیه‌هایی برای نحوه برخورد با این مسأله در شرایط موجود، راهکارهایی مطرح شده که با استفاده از آنها می‌توان با اعمال اصلاحات نسبتاً اندکی در روش‌ها و عملیات سرشماری، سودمندی نتایج حاصل از سرشماری در مطالعات مهاجرتی جمعیت سالمندان را ارتقاء داد.

واژگان کلیدی: سرشماری، مهاجرت، سالمندان، تحرکات جمعیتی

۱- کارشناس تحلیل آمارهای جمعیتی و مهاجرت- دفتر آمار و اطاعات جمعیتی و مهاجرت- سازمان

ثبت احوال Email: alireza.sajedi@srbiau.ac.ir

۲- رئیس گروه تدوین و اطلاع‌رسانی- دفتر آمار و اطاعات جمعیتی و مهاجرت- سازمان ثبت احوال

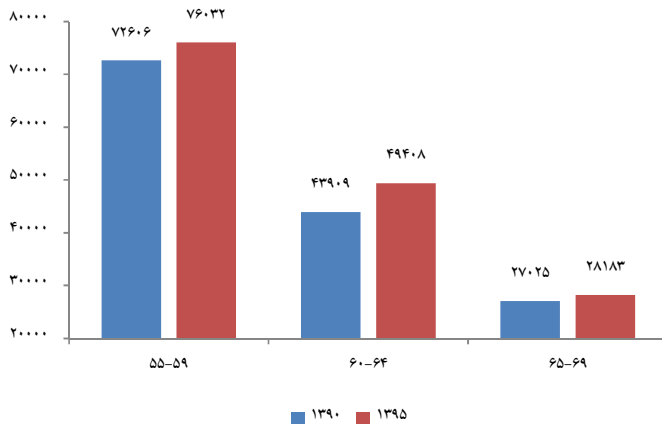
Email: m.motayefeh@sabteahval.ir

۳- کارشناس تولید آمارهای حیاتی- دفتر آمار و اطاعات جمعیتی و مهاجرت- سازمان ثبت احوال

Email: manizheamir@yahoo.com

۱- مقدمه

نکته مهمی که توسط اکثر تحلیل‌گران نادیده انگاشته می‌شود، این است که داده‌های مهاجرت تنها یک زیر مجموعه (بخشی) از کلیه جابجایی‌های جمعیت که در یک کشور اتفاق می‌افتد، نمایان می‌سازد. به بیان دیگر داده‌های مهاجرت برگرفته از سرشماری تنها نوک قله یخی از تمام تحرکات (جابجایی‌های) جمعیتی است. قبل از انجام مطالعات مهاجرت وجود یک چارچوب شفاف درباره انواع تحرک مکانی جمعیت که از طریق سؤالات سرشماری مهاجرت قابل شناسایی نیست، مفید فایده است. کنکاش در مورد نقاط قوت احتمالی و اهمیت اجتماعی و اقتصادی این تحرکات نیز حائز اهمیت است. چارچوب مذکور می‌تواند از منابع غیر سرشماری مانند منابع ثبتی (ثبت انواع جابجایی)، نمونه‌گیری، مطالعه موردی و... ایجاد شود. اگر به وضعیت اجتماعی و اقتصادی جابجایی‌ها و علت و نتایج آن اهمیت می‌دهیم، نمی‌توان جابجایی‌های شناسایی نشده (کشف نشده) را به سادگی کنار گذاشت.

نمودار ۱: مهاجران وارد شده در طی ۵ سال گذشته در دو سرشماری ۱۳۹۵ و ۱۳۹۰

موضوع مهم دیگر توجه به مهاجرت در گروه‌های سنی خاص است. به عنوان مثال مقایسه دو دوره سرشماری نشان می‌دهد که مهاجرت در گروه‌های سنی سالمند (نمودار ۱) در سرشماری سال ۱۳۹۵ نسبت به سال ۱۳۹۰ افزایش داشته است. بنابراین تحلیل پرسش‌های سرشماری در خصوص کاستی‌ها و ظرفیت‌ها در این گروه سنی که رشد جمعیت در سالهای آتی خواهند داشت، بسیار مهم جلوه‌گر می‌نماید. سؤالات سرشماری در خصوص مهاجرت نیز موضوع مهم قابل مطالعه است. سؤالات مهاجرتی سرشماری سال ۱۳۹۵ در ایران (جدول ۱) در مقایسه با سؤالات مهاجرتی سرشماری سال ۱۹۸۱ استرالیا، که در کشورهای توسعه یافته نیز معمول است (جدول ۲)، از جزئیات کمتری برخوردار است. با ملاحظه جدول ۲، محل اقامت معمول

افراد، یک سال و پنج سال قبل از شب سرشماری پرسیده می‌شود (آنچه که در ایالات متحده نیز پرسیده می‌شود). در ایران سؤالات مهاجرت از کل جمعیت پرسیده می‌شود، ولی در آمریکا سؤالات مهاجرت به صورت کامل‌تر در فرم‌های طولانی‌تر تنها از ۲۰ درصد از جمعیت پرسیده می‌شود. در استرالیا این سؤالات هر چند طولانی است، ولی از کل جمعیت پرسیده می‌شود. در ایران سؤالات مهاجرت تنها در خصوص جزئیات پنج سال قبل محل اقامت معمول پرسیده می‌شود.

با این حال در ابتدای هر تحقیقی لازم است، در مورد کیفیت داده‌های مهاجرتی سرشماری (به خصوص در مورد سالمندان) بررسی اولیه صورت گیرد. بعنوان یک نمونه، بررسی کیفی می‌توان به این امر اشاره داشت که در حدود ۰/۵ درصد از مهاجران از پاسخ به سؤال محل اقامت قبلی طفره رفته‌اند (سرشماری سال ۱۳۹۵). بررسی در خصوص عدم پاسخ به سن نیز از موارد بررسی کیفیت داده‌های سرشماری است. بررسی در خصوص میزان عدم پاسخ گویی در گروه‌های سنی سالمندان، مطالعه در این گروه‌های سنی را به خصوص در مورد مهاجرت هدفمندتر خواهد نمود. عدم پاسخ به سؤالات سرشماری در میان سالمندان بیشتر از سایر گروه‌های سنی است، با این وجود در خصوص سؤالات مختص مهاجرت چنین دیدگاهی وجود ندارد (دایلی ۱۹۸۲). هر چند اطلاعات کافی در خصوص کیفیت داده‌ها در مورد افراد سالمند در سرشماری‌ها وجود ندارد تا مطالعات تطبیقی با سایر کشورهای صورت بگیرد، ولی سیگل و تابر (۱۹۸۲) بیان داشتند، چنین داده‌هایی "... از مقدار بیشتر خطا رنج می‌برند... نسبت به جمعیت جوان تحت تأثیر آریبی بیشتری قرار دارند".

<p>دوره ۶ ماه و یا بیشتر در سال ۱۹۸۱ در آن زندگی کند برای افرادی که در حال حاضر محل اقامت معمولی ندارند. محل فعلی را به عنوان اقامتگاه معمولی در نظر گرفته و باکس یک را انتخاب کنند.</p> <p>اگر اقامت معمول در خارج از کشور است فقط نام کشور را بنویسید.</p>	<p>اگر در جایی دیگر لطفا آدرس معمول نوشته شود شماره و خیابان ناحیه و شهر محل سکونت نام شورای محلی منطقه کدپستی</p> <p>کشور</p> <ul style="list-style-type: none"> • در آدرس نشان داده شده در مقابل این فرم • در جایی دیگر
<p>۹- محل اقامت معمول هر فرد در یک سال گذشته اگر فرد کمتر از یک سال سن دارد، لطفا بنویسید</p> <p>برای فردی که تا تاریخ ۳۰ ژوئن ۱۹۸۰ محل اقامت معمولی نداشته، آدرسی را که در آن زندگی می‌کرده، بنویسید</p>	<p>اگر در جایی دیگر لطفا آدرس معمول نوشته شود شماره و خیابان ناحیه و شهر محل سکونت نام شورای محلی منطقه کدپستی</p> <p>کشور</p> <ul style="list-style-type: none"> • در آدرس نشان داده شده در مقابل این فرم • در جایی دیگر
<p>اگر اقامت معمول در خارج از کشور بود، فقط بنویسید</p> <p>۱۰- محل اقامت معمول در خارج از کشور بوده فقط بنویسید</p> <p>محل اقامت معمول هر فرد در پنج سال گذشته اگر فرد کمتر از پنج سال دارد، بنویسید</p>	<p>اگر در جایی دیگر لطفا آدرس معمول نوشته شود شماره و خیابان ناحیه و شهر محل سکونت نام شورای محلی منطقه کدپستی</p> <p>کشور</p> <ul style="list-style-type: none"> • در آدرس نشان داده شده در مقابل این فرم • در جایی دیگر
<p>برای فردی که تاریخ ۳۰ ژوئن ۱۹۷۶ محل اقامت معمولی نداشته، آدرسی که در آن زندگی می‌کرده، بنویسید</p> <p>اگر محل اقامت معمول در خارج از کشور بوده فقط بنویسید</p>	<p>اگر در جایی دیگر لطفا آدرس معمول نوشته شود شماره و خیابان ناحیه و شهر محل سکونت نام شورای محلی منطقه کدپستی</p> <p>کشور</p> <ul style="list-style-type: none"> • در آدرس نشان داده شده در مقابل این فرم • در جایی دیگر

۲-۱- پرسش‌ها در خصوص محل اقامت معمول

در گام اول، مهاجرت دانشجویان در پرسش‌های محل اقامت معمول در سرشماری معمولاً نادیده انگاشته می‌شوند. همچنین جداول متقاطع محل اقامت معمول و محل اقامت در شب سرشماری که برای بسیاری از کشورها در دسترس می‌باشد، باید به دقت در مطالعات مهاجرتی به ویژه با تمرکز بر افراد سالمند، تحلیل شود. قبل از بررسی برخی محدودیت‌های داده‌ای حاصل از این پرسش، لازم است که نشان دهیم، چرا مهاجرت‌های غیردائم سالمندان در مطالعات تحرکات جمعیتی سالمندان، باید مورد توجه قرار گیرد.

زلینسکی (۱۹۷۱) در فرضیه انتقال جابجایی، در بیان اهمیت مطالعه الگوهای خاص جابجایی جمعیت، دگرگونی‌های عمیق و پایدار ساختار اقتصادی جوامع را به تصویر می‌کشد. گلیم و میلر (۱۹۹۴) بیان می‌کنند که مهاجرت‌های داخلی بطور عمیق با توسعه و رشد اقتصادی مناطق مرتبط است. لذا مطالعه فرایند تغییرات اینگونه مهاجرت‌ها، سیر تاریخی تحولات اقتصادی و اجتماعی مناطق را نشان می‌دهد. شواهد روشنی وجود دارد که مهاجرت‌های فصلی در مورد سالمندان از نواحی گرم به نواحی معتدل بطور چشمگیری رو به افزایش است. همچنین تغییرات اقلیمی، تأثیر بیشتری بر این نوع مهاجرت‌ها داشته است که این جریان جابجایی اغلب به جریان مهاجرت دائمی منجر می‌شود (گابری و زون (۱۹۸۳)، کروت (۱۹۸۲)، لانگینو و بیگار (۱۹۸۱). فرضیه زلینسکی مطرح کرده است که نوعی ارتباط بین جابجایی موقت و دائمی وجود دارد.

با توجه به شواهد، افزایش جابجایی موقت سالمندان در حال افزایش است. الگویی که جدول ۳ نشان می‌دهد، افزایش جابجایی سالمندان در بازه مدت اقامت را نشان می‌دهد. تبدیل جابجایی‌های دائمی به جابجایی‌های موقت در خطوط پیش‌بینی زلینسکی (۱۹۷۱) بیان شده است. بنابراین به نظر می‌رسد، که بدون در نظر گرفتن جنبه‌های موقت جابجایی سالمندان مطالعه مهاجرت سالمندان کامل صورت نخواهد گرفت. با توجه به اینکه سرشماری در ایران پرسشی خاص در مورد مهاجرت موقت ندارد، ولی پرسش در مورد مدت اقامت در محل اقامت دوم، برای هر شخصی که محل اقامت دوم دارد، ضروری به نظر می‌رسد.

جدول ۳: نسبت تحرک گروه‌های سنی سالمند بر حسب مدت اقامت

پنج‌سال		یکسال		کمتر از یکسال		گروه سنی
۱۳۹۰-۹۵	۱۳۸۵-۹۰	۱۳۹۴-۹۵	۱۳۸۹-۹۰	۱۳۹۵	۱۳۹۰	
۱۴,۹	۱۱,۷	۸,۱	۶,۶	۷,۷	۶,۱	۴۵-۶۴
۱,۸	۰,۹	۰,۹	۰,۷	۰,۸	۰,۸	۶۵-۷۴
۱,۰	۰,۱	۰,۵	۰,۶	۰,۶	۰,۶	+۷۵

در این راستا جابجایی فصلی سالمندان که با توجه به شواهد در حال افزایش است، به دلایل زیر نباید نادیده انگاشته شود:

(۱) جابجایی فصلی، ممکن است تقاضای کالا و خدمات را برای سالمندان در مبدأ و مقصد دو منطقه افزایش دهد.

(۲) ممکن است آغاز فرایند جابجایی باشد که در نهایت به جابجایی دائمی منجر شود.

(۳) چنین جابجایی در واقع مصالحه‌ای بین جابجایی دائمی و ماندن دائمی به‌وجود می‌آورد که این مصالحه، حداکثر منافع را در مبدأ (حفظ ارتباط با خانواده، دوستان و وابستگان و غیره) و مقصد (فرار از بدی آب و هوا، لذت بردن از آب و هوا، مناطق اقلیمی و تفریحی در مناطق استراحتگاهی و غیره) به‌دست می‌دهد.

به‌علت تحولات اقتصادی و زیست محیطی به احتمال زیاد، جابجایی‌های فصلی و موقت سهم بیشتری را به خود اختصاص خواهد داد. بنابراین بررسی دقیق‌تر این نوع جابجایی‌ها از منابع سرشماری و نمونه‌گیری مورد نیاز است.

یکی از کاستی‌ها در انجام سرشماری این است که پرسش محل اقامت معمول، جابجایی‌های موقت را که جابجاشدگان در شب سرشماری در محل اقامت معمول‌شان نبوده‌اند، با کسانی که در زمانهای دیگر از سال، در محل اقامت معمول حضور نداشته‌اند، به‌عنوان غیرمهاجر در نظر می‌گیرد. درج پرسشی در خصوص جابجایی‌های موقت در سرشماری‌ها، مؤلفه‌ای بسیار مهم در تحلیل مهاجرت به‌خصوص مهاجرت سالمندان خواهد بود. همچنین بسیار حائز اهمیت خواهد بود، اگر از پرسش‌های سرشماری، اطلاعات دقیق‌تری در خصوص ویژگی‌های افراد "حاضر به‌صورت موقت" در محل شب سرشماری به‌دست آید.

۲-۲- محل اقامت یک و پنج سال قبل

رایج‌ترین داده‌های مهاجرت سرشماری، از سوالاتی است که از محل اقامت پنج سال پیش حاصل می‌شود، به‌گونه‌ای که با استفاده از محل اقامت معمول فعلی ماتریس مهاجرت مبدا و مقصد به‌دست می‌آید. مزیت این ماتریس که به یک دوره زمانی مشخص وابسته است، این است که میزان‌های معنی‌دار را محاسبه می‌نماید و می‌توان مطمئن شد که الگوهایی که ارائه می‌شوند، مربوط به وضعیت معاصر است. همچنین این مسأله نیز واضح است که مهاجرت‌های پیش از دوره مرجع سرشماری نادیده گرفته می‌شود.

مهاجرت‌هایی که بعد از دوره زمانی سرشماری اتفاق می‌افتد و قبل از سرشماری بعدی به محل سکونت پیشین بازمی‌گردند، کمتر نمایان می‌شود. در این موارد افرادی که حداقل دو بار در دوره زمانی سرشماری نقل مکان کرده‌اند، به‌عنوان غیرمهاجر دسته‌بندی می‌شوند. این محدودیت در مطالعه مهاجرت افراد سالخورده اهمیت خاصی دارد؛ زیرا روشن است که در بسیاری از کشورهای مهاجرت کوتاه مدت در میان سالمندان تقریباً بیشتر از هر گروه سنی دیگر است. به‌عنوان مثال، در استرالیا مهاجرت فصلی و موقت به‌طور معنی‌داری رو به رشد است. هوگو (۱۹۸۶) نشان داد که درجه بالایی از رفت و برگشت در جمعیت ۶۰ سال به بالا در مهاجرت جریان دارد. توضیح اینکه بسیاری از افراد مهاجرانی هستند که در فاصله بین دو سرشماری پیش از موعد مقرر بازگشت می‌کنند. این افراد بخشی از جریان اصلی را شکل می‌دهند. در هر دو سطح درون و برون‌استانی الگویی از زوج‌های بازنشسته جدید وجود دارد که از شهرهای بزرگ به شهرهای کوچک‌تر از نوع مناطق استراحتگاهی جابجا و متعاقباً به محل اقامت سابق خود باز می‌گردند. این حرکت بازگشت به محل اقامت سابق، اغلب با شروع بیماری‌های مزمن یا مرگ همسر شروع می‌شود و در نتیجه این جریان‌ات رفت و برگشت به‌طور متوسط تمایل به مسن‌تر شدن نسبت به جریان‌ات اصلی دارد، مضاف بر این‌که این جریان‌ات مسن‌تر، در حال زناهنه‌تر شدن است.

بنابراین امکان تشخیص مهاجران مسن در جریان مهاجرت‌های رفت و برگشت با مهاجران بازنشسته در بین دو سرشماری با توجه به گفته‌های فوق وجود ندارد. در انگلیس، مطالعه‌ای طولی در مورد یک درصد از رکوردهای سرشماری سال ۱۹۷۱ تا ۱۹۸۱ در دفتر سرشماری و نمونه‌گیری صورت گرفت. وارنز و ریز (۱۹۸۶) با مطالعه بر روی این داده‌ها به راحتی تعیین نوع بازگشت مهاجرت سالمندان را در فاصله زمانی ۱۹۶۶ تا ۱۹۸۱ به‌دست آوردند. اگرچه سؤال مشخصی در مورد مهاجرت بازگشتی که جابجایی بازگشت بین دو سرشماری را شناسایی می‌کند، در سرشماری پرسیده نمی‌شود، ولی با این وجود ممکن است، برخی اطلاعات راجع به اینگونه مهاجرت‌ها قابل استخراج باشد. کسب برخی اطلاعات مهاجرت بازگشتی در صورتیکه محل اقامت معمول هر پاسخ‌دهنده را برای سه نقطه زمانی به‌طور مثال ۱۳۹۴، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵ مشخص کند، شناسایی مهاجرت بازگشتی را امکان‌پذیر می‌سازد. اگر شخصی محل اقامت معمول متفاوتی در سال ۱۳۹۴ نسبت به ۱۳۹۰ داشته باشد و اما در

سال ۱۳۹۵ به محل اقامت سال ۱۳۹۰ خود بازگردد، می‌توان آن را بعنوان مهاجر بازگشتی طبقه‌بندی نمود. بدیهی است که این داده‌ها تنها "نوک قله کوه یخی" از کلیه جابجایی‌های بازگشت را نمایان می‌سازد. اطلاعاتی که از سرشماری استرالیا (هوغو: ۱۹۸۶) به‌دست آمده است، نشان از به حداکثر رسیدن مهاجرت بازگشتی در گروه سنی ۲۰ ساله‌ها دارد. این عملکرد به‌دلیل بازگشت جوانان به منزل پس از تکمیل آموزش عالی یا پس از تجربه یک دوره بیکاری (به‌صورت زندگی مستقل) بوده است (کاری: ۱۹۸۰). دومین پیک مهاجران بازگشتی، بین دو دوره سرشماری مربوط به گروه‌های سنی مسن‌تر است که به وضوح با الگوی برگشت افراد مسن از محل بازنشستگی با آغاز ناتوانی یا فوت همسر همراه است. پدیده مهاجرت بازگشتی سالمندان از جنبه فوق‌الذکر، نیاز به بررسی دقیق‌تر دارد که به آن مراجعه خواهیم کرد. این مهم نه تنها از دیدگاه تئوریک به دنبال درک جامع‌تر عوامل مؤثر بر مهاجرت سالمندان است، بلکه پیامدهای مهمی برای برنامه‌ریزی تخصیص منابع، برای سالمندان دربی دارد (هوغو: ۱۹۸۶). با این حال، چنین تحقیقی با مجموعه داده‌های موجود امکان‌پذیر نیست. تحلیل جامع از مهاجرت بازگشت با استفاده از داده‌های سرشماری امکان‌پذیر خواهد بود، اگر سؤال جداگانه‌ای در خصوص اطلاعات دو جابجایی از پاسخ‌دهندگان ارائه نمایند. همچنین پیوند فایل‌های نمونه‌ای پاسخ‌دهندگان در دو یا چند سرشماری، راهبرد ممکن دیگر است. نوع دیگری از تحرک سالمندان که ممکن است برخی از آنها معنی دار باشد و با سؤال محل اقامت ۵ سال قبل قابل شناسایی نباشد "جابجایی‌های چندگانه" است. هرگونه جابجایی بینابینی، ترک محل اقامت قبل از سرشماری و ورود به محل اقامت فعلی قبل از آغاز سرشماری، با استفاده از سؤال سرشماری قابل شناسایی نمی‌باشد. تفاوت بین نرخ‌های مهاجرت یک و پنج ساله، می‌تواند برخی از شاخص‌های کلی در مورد میزان جابجایی‌های چندگانه را در میان سالمندان نشان دهد. البته منابع دیگری مانند نمونه‌گیری و نظام ثبتی برای تعیین این شاخص‌ها، می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد. جدول زیر نسبت تعداد افرادی را که محل سکونت‌شان در سال ۱۳۹۵ در مقایسه با ۱۳۹۰ متفاوت بوده به افرادی که محل سکونت‌شان در سال ۱۳۹۵ نسبت به سال ۱۳۹۴ متفاوت بوده است، را نشان می‌دهد.

جدول ۴: مقایسه تعداد افراد جابجا شده در سالهای ۱۳۹۵-۱۳۹۰ و ۱۳۹۴-۱۳۹۵ و نسبت آنها

نسبت ۱:۲	تعداد افراد جابجا شده ۱۳۹۴-۱۳۹۵	تعداد افراد جابجا شده ۱۳۹۵-۱۳۹۰	گروه سنی
۳/۸	۱۰۹۸۶۱	۴۱۴۵۳۹	۹-۵ساله
۳/۷	۱۰۹۶۲۳	۴۰۴۴۹۱	۱۴-۱۰ساله
۳/۳	۱۸۳۸۹۳	۵۹۷۸۷۴	۱۹-۱۵ساله
۳/۲	۳۲۰۷۳۶	۱۰۲۰۷۵۷	۲۴-۲۰ساله
۳/۵	۲۴۷۹۱۷	۸۵۷۱۷۲	۲۹-۲۵ساله
۳/۶	۱۶۷۸۳۶	۶۱۰۹۷۳	۳۴-۳۰ساله
۳/۷	۱۰۴۹۵۷	۳۹۲۳۵۷	۳۹-۳۵ساله
۳/۸	۶۹۳۳۳	۲۶۳۲۹۳	۴۴-۴۰ساله
۳/۸	۴۲۸۲۲	۱۶۴۵۳۳	۴۹-۴۵ساله
۳/۸	۳۰۷۵۶	۱۱۵۸۷۹	۵۴-۵۰ساله
۳/۹	۱۷۹۸۴	۷۰۵۷۵	۵۹-۵۵ساله
۳/۹	۱۰۹۷۱	۴۲۶۴۲	۶۴-۶۰ساله
۴/۰	۶۵۳۲	۲۶۲۵۲	۶۹-۶۵ساله
۴/۳	۴۹۲۲	۲۱۳۲۶	۷۴-۷۰ساله
۳/۹	۸۵۷۴	۳۳۲۱۲	۷۵ ساله و بیشتر

اگر افراد در گروه سنی خاص در دوره پنج ساله فقط یک بار جابجا شده باشند، این نسبت در حدود پنج خواهد بود. کوچک بودن این نسبت (تزدیک تر بودن به یک) در گروه‌های سنی نشان از سیار بودن آن گروه سنی است. تحقیقات نشان داده است، معمولاً مهاجران سالخورده کمترین جابجایی چندگانه را در بین سایر گروه‌های سنی دارا می‌باشند، اگرچه این نسبت در میان پیرترین پیرها، کم‌تر از افراد سالخورده است. همان‌طور که ملاحظه می‌شود، گروه سنی که می‌توان گفت، بیشترین جابجایی چندگانه را داشته‌اند، گروه سنی ۲۴-۲۰ ساله است. شایان ذکر است، این نسبت در بسیاری از کشورها برای گروه سنی ذکر شده کمتر از دو است، که شاید نشان از عدم جمع‌آوری کامل اطلاعات در خصوص افراد جابجا شده با توجه به طول مدت اقامت است.

از مهمترین مسائل در سرشماری‌ها از دست رفتن اطلاعات مهاجرت سالمندان در زمان مهاجرت به خارج کشور است. همچنین اطلاعات دقیقی در خصوص افراد مسنی که در خارج از کشور اقامت دارند و حقوق بازنشستگی دریافت می‌کنند، وجود ندارند. همچنین به‌نظر

می‌رسد افرادی که در دهه‌های گذشته برای کار به خارج از کشور مهاجرت نموده‌اند، در سنین سالمندی برای گذران دوران بازنشستگی به کشور مراجعت خواهند کرد. مشکل دیگر مطالعه مهاجرت سالمندان با استفاده از داده‌های سرشماری این است که این مطالعه بر روی اطلاعات مهاجران زنده مانده صورت می‌پذیرد. افرادی که بین دو سرشماری جایجا شده‌اند و پس از آن فوت نموده‌اند، در اندازه‌گیری میزان مهاجرت مورد توجه قرار نمی‌گیرد. رامانچاندران (۱۹۸۴) نشان داد که اگر داده‌های مهاجرت سرشماری سال ۱۹۷۱ با ریسک مرگ‌ومیر تصحیح شود، میزان کم برآوردی تعداد مهاجران در طی دوره پنج ساله ۴,۸ درصد و طی دوره ده ساله ۹,۷ درصد است. البته به نظر می‌رسد، تأثیر این موضوع در گروه‌های سنی مسن‌تر که ریسک مرگ بالایی را دارند، بیشتر باشد. از این رو داده‌های سرشماری به میزان قابل توجهی میزان واقعی مهاجرت سالمندان را کمتر برآورد خواهد کرد. راه حلی که برای این مشکل ارائه می‌شود، استفاده از داده‌های ثبتی مرگ برای محاسبه نسبت مهاجرانی که پس از پایان دوره پنج ساله فوت نموده‌اند، است.

۳-۲- پرسش‌های محل ولادت

در سال ۱۹۶۷ سازمان ملل، درج سؤال محل ولادت در سرشماری ملی کشورها را توصیه نمود و در پی آن اکثر کشورها از این توصیه پیروی نمودند. این سؤال منجر به محاسبه "مهاجرت‌های طول عمر"^۱ از طریق مقایسه محل تولد افراد و محل اقامت فعلی^۲ می‌شود. سرشماری‌های اخیر در کشور استرالیا، محل تولد فقط برای کشور کدگذاری شده است، ولی در آمریکا سؤال محل تولد برای ایالت نیز پرسیده شده است که در نتیجه مهاجرت‌های طول عمر درون ایالتی قابل محاسبه است. در سرشماری سال ۱۳۹۵ در ایران سؤال محل تولد به‌صورت باز (استان، شهرستان، شهر، دهستان، بخش و روستا) پرسیده شده است، ولی این سؤال در سرشماری سال ۱۳۹۰ گنجانده نشده بود. البته امکان به دست آوردن محل اقامت با توجه به پرسش شماره ملی با شرط لینک نمودن پرسشنامه با رکورد وقایع حیاتی در سازمان ثبت احوال، امکان‌پذیر خواهد بود.

این اندازه‌های مهاجرتی دارای چندین اشکال هستند، یکی از این اشکالات که در مورد سالمندان تشدید می‌شود، طولانی شدن زمان بین تولد و زمان سرشماری است. این نواقص همچنین در مورد عدم تشخیص دقیق زمان جایجایی از محل تولد، عدم شناسایی جایجایی‌های متعدد و عدم تشخیص بازگشت به محل تولد، وجود دارد. در ایالت متحده محل ولادت به‌عنوان ویژگی سوم استفاده می‌شود (همراه با مکان فعلی اقامت و محل اقامت ۵ سال پیش). با استفاده از این اطلاعات مکانی مهاجرت، محاسبه طول عمر بازگشت امکان‌پذیر می‌باشد. اشکال بعدی زمانی است که محل اقامت فعلی و محل تولد یکسان و با محل اقامت

1- Lifetime migrants

2 - Present residence

پنج سال پیش متفاوت است. افراد مسنی که به مهاجرت بازگشت اقدام می‌نمایند، به احتمال زیاد به مکانی که در آنجا بزرگ شده‌اند (زمان زیادی از زندگی خود را آنجا گذرانده‌اند) باز می‌گردند، البته این بازگشت، لزوماً با توجه به سطح بالای جابجایی‌ها در دهه‌های اخیر و دوره زمانی طولانی که از نسل‌های قدیمی‌تر متولد شده‌اند، محل زادگاه خود نخواهد بود. از این رو، این روش به‌عنوان یک روش برای اندازه‌گیری مهاجرت بازگشتی، بسیار ناقص است و سن و داده‌های مشتق شده از آن، نباید به هیچ وجه توصیف یا در واقع نشانگر بازگشت مهاجرت دقیق برای سالمندان در نظر گرفته شود.

سه بخش فوق را می‌توان به‌صورت زیر خلاصه نمود:

در سرشماری سال ۱۳۹۵ یک فرد سالمند می‌تواند به‌عنوان یک فرد غیرمهاجر شناسایی شود، اگر:

(الف) به‌طور جدی درگیر مهاجرت‌های فصلی بین سالهای ۱۳۳۰ تا ۱۳۹۵ باشد.

(ب) پنج سال، شش سال یا بیشتر... پیشتر از زمان بازنشستگی تغییر معنی‌داری در محل اقامت آنها به‌وجود آمده باشد.

(ج) نقل مکان از محل اقامت و بازگشت به آن، بین سالهای ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵ از اینرو، در مقایسه مهاجران/ غیرمهاجران سالمند باید دقت نمود، جمعیت غیرمهاجر شامل افراد زیادی است که ویژگی‌های تحرک آنها تفاوت بسیار کمی با جمعیت مهاجران دارند. علاوه بر این، مهاجرت و مهاجرانی وجود دارند که اصلاً به دلایل زیر شناسایی نمی‌شوند:

(الف) جابجایی‌های چندگانه

(ب) نقل مکان به خارج کشور بین سالهای ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۵

(ج) نقل مکان بعد از سال ۱۳۹۰ و مرگ قبل از سال ۱۳۹۵

۳- مشکلات در استفاده از داده‌های سرشماری جهت مطالعه ویژگی‌های مهاجرین و

غیرمهاجرین در بین سالمندان

پرسش‌های سرشماری جنبه‌های محدودی از تحرکات مکانی جمعیت را شناسایی می‌نماید. همچنین محدودیت‌هایی در مواجهه با تحلیل ویژگی‌های مهاجران وجود دارد. قبلاً به تعدادی از این محدودیت‌ها اشاره شده است، با این حال در اینجا به خلاصه‌ای از این مسائل و مسائل دیگر اشاره می‌شود:

۱- یکی از مزایای استفاده از داده‌های مهاجرت سرشماری نسبت به داده‌های ثبت جمعیت، در این است که داده‌های سرشماری به‌طور بالقوه اطلاعاتی در خصوص ویژگی‌های مهاجران و غیرمهاجران را ارائه می‌دهد. با این حال، این پتانسیل تا حد زیادی محقق نشده است، زیرا ویژگی‌های وضعیت مهاجرت که به‌صورت جداول متقاطع ارائه می‌شود، محدود است. به‌طور کلی انتخاب جداول برای کدگذاری و ارائه ویژگی‌های مهاجرتی برای افراد واقع در گروه سنی کار نسبت به افراد سالمند

در اولویت قرار دارد. در خصوص سالمندان، ویژگی‌های جالبی وجود دارد که می‌توان به متغیرهایی از قبیل نوع خانواده، درآمد خانوار، درآمد فردی، نوع مسکن، ماهیت تصرف مسکن، رابطه با سرپرست خانواده، افراد محل اقامت و شرایط زندگی، اشاره نمود.

- ۲- مشکل مدت زمان طولانی، در استفاده از داده‌های سرشماری برای مطالعه تفاوت‌های مهاجرتی وجود دارد. در واقع ویژگی‌های مهاجران در زمان سرشماری اندازه‌گیری می‌شود و نه در زمان مهاجرت. از این رو نمی‌توان اطمینان داشت که ویژگی مشخص شده در زمان سرشماری در زمان مهاجرت نیز صادق بوده است.
- ۳- استفاده از تفکیک‌های نادرست سن، مشکل دیگری است که قبلاً به آن اشاره شده است. تهیه جداول سنی در خصوص مهاجران معمولاً دارای ساختاری واحد برای مهاجران و غیرمهاجران است. به‌طور مثال معمولاً در سرشماری‌های مهاجران و غیرمهاجران از طبقه‌بندی ۷۵+ تبعیت می‌کند. بدیهی است که با توجه به ویژگی‌های مختلف الگوهای مهاجرتی استفاده از طبقه‌بندی سنین به‌صورت پیران جوان^۱ یا پیرترین پیرها^۲ مانند ۷۰-۵۵، ۷۰+ یا ۶۴-۵۵، ۷۴-۶۵، ۷۵+ بسیار مورد نیاز است.
- ۴- دسته چهارم مشکلات به حوزه مهم وضعیت خانواده در میان سالمندان مربوط است. داده‌های سرشماری تنها اطلاعات جزئی ارائه می‌دهد و تحلیل‌گر در خصوص یافته‌های زیر، استنتاج‌های نادرست را از داده‌های سرشماری نشان می‌دهد.
 - سالمندانی که جدا و تنها زندگی می‌کنند (اما ممکن است دوستان و بستگان، نزدیک او زندگی کنند).
 - افراد سالمند برای وابسته شدن و دریافت مراقبت نزد یکی از فرزندان خود مهاجرت می‌کنند
 - در واقع در بسیاری از موارد ممکن است، شیوه دیگری وجود داشته باشد.
- ۵- دسته پنجم مشکلات، مربوط به اندازه‌گیری وضعیت اجتماعی - اقتصادی سالمندان با استفاده از داده‌های سرشماری است. اندازه‌گیری وضعیت اجتماعی و اقتصادی به اندازه‌ی کافی برای جمعیت سنین کار سخت می‌باشد. اما این مسأله در میان افراد سالمند از دشواری بیشتر برخوردار است. این مشکل عمدتاً از این واقعیت نشأت می‌گیرد که درآمد، شاخص ناکافی از وضعیت اقتصادی جمعیت بازنشسته است. بخش اعظم ثروت افراد مسن به‌صورت درآمد هفتگی یا ماهانه نیست، بلکه بیشتر

1- Young old

2- Old-Old

به صورت دارایی (به خصوص مسکن) ذخیره می‌شود. در این شرایط درآمد اغلب، ابزار کمی مناسبی در نشان دادن ثروتمند یا تنگدست بودن افراد سالمند نیست. بررسی در خصوص درآمد مهاجران و غیرمهاجران برای به دست آوردن الگو در این خصوص بسیار حائز اهمیت خواهد بود.

۶- مجموعه دیگر از مشکلات، جمعیت مؤسسه‌ای است که در خانوارهای غیر فامیلی زندگی می‌کنند. جمعیت مؤسسه‌ای شامل تعداد قابل توجهی از سالمندان است.

۴- مشکل استفاده از داده‌ها برای توضیح مهاجرت سالمندان

در اکثر سرشماری‌ها، در مورد انگیزه‌های مهاجرت اطلاعات جمع‌آوری نمی‌شود. بررسی دلایل مهاجرت معمولاً از طریق تحلیل همبستگی با استفاده از خصوصیات مناطق جغرافیایی و جمعیت آنها به عنوان متغیر مستقل انجام می‌شود (بارزی و کاکس: ۱۹۷۵). طبعاً این قبیل مطالعات با محدودیت‌های شناخته شده تحلیل‌های کلان اکولوژیکی مواجه است، که در این نوع مطالعات معمولاً یک مجموعه داده‌های تجمیع شده وجود دارد که سعی می‌شود، با استفاده از همان مجموعه داده‌های کلان، دلایل و علت‌های هر رویداد استنباط شود. به عبارت دیگر، داده‌ها از ابتدا به‌طور مشخص برای تحلیل آن رویداد مورد نظر، طراحی و جمع‌آوری نمی‌شود. البته در استفاده از داده‌های سرشماری در بررسی دلایل مهاجرت سالمندان محدودیت‌های بیشتری نیز وجود دارد. در ایران، یکی از این دشواری‌ها به این مسأله باز می‌گردد که پرسش‌های مربوط به مهاجرت در هر دوره زمانی سرشماری با تغییراتی همراه شده است و در داده‌های سرشماری اطلاعات در مورد جابجایی سالمندان با تغییرات همراه می‌شود. به همین دلیل مطالعات در مورد مقایسه زمانی میزان، الگوها و خصوصیات مهاجرت سالمندان بسیار دشوار است. این مسئله در تحلیل مهاجرت سالمندان اهمیت دارد، زیرا در دهه‌های اخیر تحولات زیادی در دو زمینه زیر شکل گرفته است.

۴-۱- سیاست‌ها و برنامه‌های دولت (در زمینه حقوق بازنشستگی، مسکن، بازنشستگی پیش از موعد، افزایش عضویت کارکنان در برنامه‌های بازنشستگی خصوصی، و غیره) دستخوش تغییرات گسترده شده است، که به نوبه خود تحولات زیادی در قابلیت تحرک سالمندان ایجاد کرده است. (هوگو، ۱۹۸۶b)

۴-۲- تغییرات نسلی تأثیرات مهمی در جهت‌گیری میزان و الگوی مهاجرت سالمندان داشته است. نسل جدید سالمندان از بسیاری جهات با سالمندان بیست سال قبل تفاوت‌های اساسی دارند و به همین دلیل قابلیت جابجایی آنها نسبت به گذشتگان خود تفاوت‌های بسیار زیادی کرده است، که در زیر به آنها اشاره می‌شود:

الف) سطوح آموزشی بالاتر

ب) تجربه گسترده‌تر سفر قبل از بازنشستگی، که این تجربه اطلاعات بیشتری در خصوص مکان‌های مسکونی جایگزین در اختیار آنها قرار داده است.

ج) افزایش تعداد سالهای گذران زندگی در دوران بازنشستگی به علت افزایش امید زندگی و بازنشستگی زود هنگام

د) با گذراندن بیشتر زمان زندگی در سن فعالیت برای کار کردن، سالمندان ثروتمندتر شده‌اند. همچنین بالا رفتن حقوق بازنشستگی و مشارکت بیشتر اشخاص در طرح‌های بازنشستگی خصوصی به این روند کمک کرده است.

توجه به این تحولات در تشریح علل میزان افزایش مهاجرت سالمندان و نیز تمرکز بسیار بیشتر مقاصد مهاجرت سالمندان به مناطق استراحتگاهی و مناطق دارای طرح‌های مسکن مخصوص سالمندان، اهمیت بسیار زیادی دارد. بهترین روش برای مطالعه مهاجرت سالمندان این است که به جای استفاده از تکنیک‌های تحلیل بین بخشی، به سیر تطور تاریخی ابعاد زمینه‌ای توجه شود. با استفاده از این روش امکان تعیین آثار عوامل زمینه‌ای، مانند چند موردی که در بالا اشاره شد، به دست می‌آید. در کشورهای توسعه یافته، سالمندان نسبت به سایر گروه‌های سنی به دلیل حقوق بازنشستگی و سایر برنامه‌های حمایتی تأثیرپذیری بیشتری از سیاست‌ها و برنامه‌های دولت دارند. بنابراین، بسیار مهم است که تغییر مضمون سیاست‌ها به تحلیل علل مهاجرت موجب شود.

تحلیل علل مهاجرت سالمندان از طریق داده‌های سرشماری دشوار است. جداول متقاطع خاص که از ویژگی‌های مهاجران توسط سرشماری تولید می‌شود، معمولاً شامل متغیرهایی است که بیشتر مربوط به مهاجران در سن کار است، نه مرتبط با جمعیت سالمندان. اگر فرضیاتی را در خصوص مهاجرت سالمندان که از مطالعات انجام شده در این زمینه به دست آمده است را در نظر بگیریم، ملاحظه خواهیم کرد که استفاده از داده‌های سرشماری برای آزمودن معنی‌داری این فرضیات بسیار مشکل است. پاره‌ای از این فرضیات، می‌تواند به قرار زیر باشد:

- ۱- افراد سالمند برای قرار گرفتن در محیط‌های مطلوب تر مهاجرت می‌نمایند.
- ۲- افراد سالمند برای ارتباط نزدیک با فرزندان و نوه‌هایشان مهاجرت می‌کنند.
- ۳- افراد سالمند به دلیل شروع ناتوانی مجبور به مهاجرت می‌شوند.
- ۴- افراد سالمند به دلیل عدم توانایی در تأمین هزینه‌های زندگی (اجاره، هزینه‌های منزل و ...) مجبور به مهاجرت می‌شوند.
- ۵- افراد سالمند از منزل نامناسب به منزل مناسب‌تر مهاجرت می‌کنند.
- ۶- افراد سالمند به دلیل دریافت سرویس‌های درمانی و پزشکی مهاجرت می‌کنند.
- ۷- افراد سالمند به دلایل نگرانی از بروز حوادث طبیعی (نظیر زلزله) و کمبود منابع انرژی (آب و برق و ...) مهاجرت می‌کنند.

واضح است که در مورد هر کدام از این فرضیات، بعلت عدم توانایی در اندازه‌گیری متغیرهای مستقل، آزمودن این فرضیات، به‌طور معنی‌دار دشوار است. بسیاری از مشکلات برای تمامی

گروه‌های سنی مهاجران در این نوع تحلیل‌ها وجود دارد. این ملاحظه را باید در نظر گرفت که سرشماری، اطلاعاتی درباره شرایط، وضعیت مسکن، ترتیبات زندگی و غیره پس از مهاجرت بجای اوضاع و احوال قبل از مهاجرت که احتمالاً سرنخ بیشتری در مورد علت جابجایی است، ارائه می‌دهد. با این حال به نظر می‌رسد، که مشکلات عملیاتی کردن مدل‌های مهاجرت سالمندان با استفاده از داده‌های سرشماری حتی بیشتر از سایر گروه‌های سنی است. در بسیاری از کشورها نمونه‌گیری‌های ملی در مورد جمعیت و مهاجرت اغلب برای تکمیل داده‌های سرشماری و رسیدن به جواب سؤال "چرا مردم جابجا می‌شوند" اجرا می‌شود. جدول شماره ۵ دلایل جابجایی که توسط پاسخ‌دهندگان در سرشماری سال ۱۳۹۰ توسط سرشماری جمع‌آوری شده است، را نشان می‌دهد. همانطور که ملاحظه می‌شود، هیچ سؤالی در خصوص علت مهاجرت که مربوط به سالمندان است، پرسیده نشده است. بازنشتگی یکی از علل مهاجرت بازنشتگان است که در بسیاری از سرشماری‌های کشورهای توسعه یافته پرسیده می‌شود. با این وجود، دستیابی به مسکن مناسب‌تر در میان سالمندان، مهمترین دلیل جابجایی به شمار می‌رود. که اغلب به دلیل نقل مکان در میان سالمندان است. وجود چنین کدهای کلی و اسرار آمیز، مفید بودن چنین دلایلی را در بحث تحلیل بسیار محدود می‌نماید. پرسیدن سؤالات جدول ۶ در طرح‌های نمونه‌گیری یا گنجاندن این سؤالات در سرشماری، تحلیل دقیق‌تری از دلایل جابجایی در خصوص سالمندان در اختیار خواهد گذاشت.

جدول ۵: علل مهاجرت در سرشماری سال ۱۳۹۰ به تفکیک گروه سنی سالمندان

۱۳۹۰	۵۵-۵۹ ساله	۶۰-۶۴ ساله	۶۵-۶۹ ساله	۷۰-۷۴ ساله	۷۵ ساله و بیشتر
اظهاری نشده	۲/۶	۲/۵	۲/۸	۲/۹	۳/۶
سایر	۱۸/۹	۲۱/۷	۲۵/۸	۲۳/۹	۳۱/۸
پیروی از خانوار	۳۱/۵	۳۰/۵	۲۸/۵	۲۶/۹	۳۰/۰
دستیابی به مسکن مناسب‌تر	۳۰/۲	۳۱/۷	۳۲/۸	۳۷/۸	۲۶/۷
انجام یا پایان خدمت وظیفه	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۰/۰
پایان تحصیل	۰/۲	۰/۱	۰/۱	۰/۰	۰/۰
تحصیل	۰/۸	۰/۷	۰/۶	۰/۴	۳/۰
انتقال شغلی	۳/۷	۲/۴	۱/۶	۱/۱	۰/۷
جستجوی کار بهتر	۴/۸	۳/۹	۲/۸	۲/۳	۱/۵
جستجوی کار	۷/۴	۶/۶	۵/۰	۴/۷	۲/۷

جدول ۶: دلیل جابجایی به محل اقامت فعلی

محل اقامت قبلی	بیش از حد بزرگ
	بیش از حد پر هزینه
	شرایط بد (کمبود منابع انرژی)
	سایر
محیط	تغییر محیط
	دسترسی به مراکز خرید
	منطقه نا امن
	منطقه شلوغ
	بیزاری از همسایگان
خانواده و دوستان	زندگی با خانواده
	نزدیکی به دوستان
	زندگی مستقل
	جابجایی دوستان و وابستگان
امنیت	سلامت خود و خانواده
	امنیت دوران پیری
سایر	بازنشستگی
	داغدیدی
	کوبیدن (ساختمان) و تخلیه (اجاره)

نتیجه‌گیری

روشن است که داده‌های مورد نیاز در مورد مهاجرت سالمندان، الزاماً به معنی افزودن پرسش‌های جدید به سوالات سرشماری نیست. بلکه، در مرحله طراحی کدگذاری گروه‌بندی است که باید تصمیم‌گیری مناسب‌تری گرفته شود، به‌گونه‌ای که امکان استخراج داده‌های مورد نیاز فراهم آید. همچنین در مرحله تعیین برنامه‌های جدول‌بندی، باید با حساسیت بیشتری در مورد تفکیک سنی در میان مهاجرین سالمند و انتخاب متغیرهای جدول‌بندی متقاطع اعمال شود، تا مسائل سالمندان با دقت بیشتری قابل بررسی باشد. بر همین اساس توصیه می‌شود، در یکی از سازمانهای حاکمیتی با تشکیل کارگروهی، دستورالعمل‌های لازم برای طراحی این مراحل با در نظر گرفتن نکات ذیل تهیه شود:

۱) تفکیک مناسب سنی کدام است؟ اگر گروه‌بندی پنج ساله مدنظر نیست؟ چه

بازه‌هایی مناسب‌تر است؟

۶۴-۵۵، ۷۴-۶۵ و ۷۵ سال و بیشتر؟

۲) متغیرهای مناسب برای جدول‌بندی متقاطع تفصیلی کدامند؟

۳) شکل مناسب داده‌های مهاجرت برای تحلیل‌های چند منطقه‌ای مهاجرت کدام است؟

۴) بهترین روش برای دسته‌بندی سالمندان از لحاظ تعلق به جمعیت مؤسسه‌ای کدام است؟ رعایت نکاتی که در بالا اشاره شد، می‌تواند نقش موثری در بهره‌گیری بهینه از پرسش‌های موجود در سرشماری ایفا کند، اما در عین حال با توجه به اهمیت روز افزون، توجه به مسائل سالمندان در آینده، باید بررسی‌های لازم در مورد این که آیا چه پرسش‌های جدیدی نیز می‌توان به سرشماری‌های آینده اضافه نمود، در دستور کار قرار گیرد. به‌طور مثال اضافه نمودن پرسش‌هایی درخصوص موضوعات زیر، کمک شایانی در تحلیل مهاجرت سالمندان خواهد نمود.

- منبع اصلی درآمد
- ناتوانی
- مهاجرت موقت
- ملکیت خانه دوم

موضوع دیگری که باید مورد بررسی موشکافانه‌تری قرار گیرد، این است که اطلاعات سرشماری دقیقاً چه خصوصیتی از مهاجران سالمند و چه نوعی از مهاجرت سالمندان را به‌دست و چه اطلاعاتی را از دست می‌دهد. آگاهی از محدودیت‌های منابع داده‌ها، برای تفسیر معنی‌دار نتایج از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، اگر درک بهتر علل و پدیده‌های اجتماعی به جای پرداختن به حل یک مسأله آماری واقعاً مهم باشد.

منابع:

- نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن - سال ۱۳۹۰
- نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن - سال ۱۳۹۵
- Doyle, B. 1982 "The 1981 Census: Early Results and Evaluations". Paper presented to the First Australian Population Association Conference, Canberra. November
- Siegel, J.S. and CM. Taeuber 1982 "The 1980 Census and the Elderly: New Data Available to Planners and Practitioners", the Gerontologist. 22(2):144-150.
- Zelinsky, W. 1971 "The Hypothesis of the Mobility Transition", Geographical Review. 41(2):219-49.
- Glem,H. Miller.J 1994 " People on the Move, Trends and Prospects in District Migration Flows " Economic Review
- Gober, P. and L.E. Zonn 1983 "Kin and Elderly Amenity Migration", the Gerontologist. 23:288-294.
- Krout, J.A. 1982 "Seasonal Migration of the Elderly". Paper presented at the Annual Meeting of the Population Association of America, San Diego.
- Longino, C.F. and J.C. Biggar 1981 "The Impact of Retirement Migration on the South", the Gerontologist. 21:283-290.
- Hugo, G.J. 1986 and Australia's Changing Population: Trends and Implications. Melbourne: Oxford University Press.
- Cary, L. 1980 "The Return of the Prodigals", Time. October, 13:90.
- Ramachandran, P. 1984 "Migration Data Corrected for Mortality Risk: India 1961-1971", Janasamkhya. 2(2) :75-81
- Barsby, S. and D. Cox 1975 Inter-state Migration of the Elderly: An Economic Analysis. Lexington, MA: D.C. Heath.